

Ryszarda Maria Bulas

Irlandia a kultura religijna Syrii we wczesnym średniowieczu

Przegląd Nauk Historycznych 9/2, 45-54

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RYSZARDA MARIA BULAS

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

Irlandia a kultura religijna Syrii we wczesnym średniowieczu¹

Kultura Irlandii chrześcijańskiej, która wraz z pracą ewangelizacyjną św. Patryka narodziła się w wieku V, fascynuje dziś wielu badaczy. W ciągu około stu lat Irlandia druidyczna stała się wówczas Irlandią chrześcijańską, a w ciągu następnych stu, stworzyła kulturę monastyczną, w której, w porównaniu z ośrodkami Europy kontynentalnej, kwitła nauka². Od wieku VI na „zielonej wyspie” funkcjonowały już dziesiątki klasztorów (m.in. w Clonmacnoise, Glendalough, Bangor, Durrow, Kells, Derry, Nendrum, Monaster-

¹ Artykuł jest rozwinięciem tych wątków mojej własnej książki, poświęconej krzyżom celtyckim, które odnoszą się do relacji kulturowych między Irlandią a Syrią we wczesnym średniowieczu. Por. R. B u l a s, *Symbole pogańskie na celtyckich krzyżach. Mity, symbole, obrazy*, Lublin 2002.

² Literatura dotycząca tego tematu jest już imponująca. Por. J.F. K e n n e y, *The sources for the early history of Ireland. An introduction and guide*, vol. I: *Ecclesiastical*, New York 1926; *Church and society in Ireland A.D. 400–1200*, ed. D. Dumville, London 1987; *Latin learning in mediaeval Ireland*, ed. M. Lapidge, London 1988; Th. C a h i l l, *Jak Irlandczycy ocalili cywilizację. Nieznana historia heroicznej roli Irlandii w dziejach Europy po upadku Cesarstwa Rzymskiego*, przekł. A. Barańczak, Poznań 1999; S. C z a r n o w s k i, *Dzieła*, t. IV: *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże. Święty Patryk bohater narodowy Irlandii*, Warszawa 1956; J. Strzelczyk, *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997; i d e m, *Iroszkoci w kulturze średniowiecznej Europy*, Warszawa 1987; Święty Patryk, *Pisma i najstarsze żywoty*, wstęp i oprac. J. Strzelczyk, przekł. K. Panuś i A. Strzelecka, Źródła Monastyczne 29, Kraków 2003; A. B o b e r, *Millenium. Anglia, Szkocja, Irlandia. Teksty źródłowe do historii Kościoła i patrystyki (I–IX wiek)*, Lublin 1991, s. 13–20; E. D e r d z i u k, *Mnisi iroszkoccy. Św. Kolumban Młodszy – ewangelizacja Europy*, Lublin 1997; E. B r y l l, M. G o r a j, *Poezja staro irlandzka*, Poznań 1998; P. R i c h é, *Edukacja i kultura w Europie zachodniej (V–VIII w.)*, przekł. M. Radożycka-Paoletti, Warszawa 1995; R. B u l a s, *Piśmiennictwo w Irlandii wczesnośredniowiecznej (V–VII wiek)*, Lublin 2010 [w druku].

boice, Casteldermot, Wyspy Aran)³. Z pewnością wydarzenia nie miały tak płynnego charakteru i w rzeczywistości stara religia i wiedza celtyckich poprzedników chrześcijaństwa legły u podłoża wysokiego poziomu nauczania w klasztorach. Dziś wiemy, że pierwsi iryjscy mnisi byli kształceni przez druidów lub przez schryścianizowanych druidów⁴. Jednym z argumentów za taką hipotezą jest fakt, że wiedza i nauka były od początku w Irlandii nieodłącznym elementem życia klasztoru oraz częścią składową funkcjonujących tam ideałów ascetycznych. Wczesny monastycyzm wschodni, będący inspiracją dla ruchu monastycznego w Irlandii, oparty był przede wszystkim na ascetyzmie⁵.

Od kilkudziesięciu lat pojawia się w opracowaniach teza o egipskiej proveniencji pewnych aspektów monastycyzmu irlandzkiego. W zakresie mitologii, symboliki i sztuki niektórzy uczeni także dostrzegają pewne paralele między Irlandią i chrześcijańskim Egiptem⁶. W niniejszym artykule chciałabym jednak skupić uwagę na Syrii, kulturze syryjskiej – innym, możliwym w przypadku Irlandii, źródle inspiracji, dla zarówno ideałów ascetycznych, jak i przejawów kultury materialnej. Już Hilary Richardson sugerowała w swych artykułach możliwość czerpania wzorów dla krzyży celtyckich ze sztuki Armenii i Gruzji, kultur wyrastających z kręgu

³ Rozmieszczenie klasztorów Irlandii por. *Léarscáilíocht Éireann. Map of Monastic Ireland*, Dublin 1960.

⁴ I.H. Elder, *Celt, Druid and Culdee*, London 1938, s. 94–95. Elder zauważa, że najstarsze ośrodki chrześcijaństwa na Wyspach, m.in. Wyspa Man i Avebury były wcześniej ośrodkami druidyzmu. Por. też P. Berresford Ellis, *Druidzi*, Warszawa 1998.

⁵ Por. V. Desprez OSB, *Początki Monastycyzmu*, t. I–II, Źródła Monastyczne 21, Kraków 1999; F. McGrath, *Education in ancient and mediaeval Ireland*, Dublin 1979; N.K. Chadwick, *The Age of the Saints in the Early Celtic Church*, London 1961.

⁶ Por. M. Werner, *The Madonna and Child Miniature in the Book of Kells*, Part I–II, „The Art Bulletin” 1972, vol. LIV, s. 2–13; 129–139; P.O. Scholz, *Christlicher Orient und Irland*, [w:] *Nubia et Oriens Christianus. Festschrift für C. Detlef G. Müller zum 60 Geburtstag*, hrsg. P.O. Scholz, R. Stempel, Bibl. Nubica I, Köln 1987, s. 387–443; F. Henry, *Irish art during the Viking Invasions (800–1020 A.D.)*, London 1967, s. 78–81; H. Richardson, *Jewelled Cross and its canopy*, [w:] *From the Isles of the North. Early medieval art in Ireland and Britain*, ed. C. Bourke, Belfast 1995, s. 177–186; A.K. Porter, *The crosses and culture of Ireland*, New Haven 1931; idem, *An Egiptian legend in Ireland*, „Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft” 1929, Bd. V, s. 25–38; A.R. Richter, *Egyptians in Ireland*, „Rice University Studies” 1976, vol. LXII, s. 65–87.

kultury syryjskiej⁷. Jednym z wniosków mojej rozprawy dotyczącej symboliki krzyży celtyckich była także teza o tym, iż duchowość wczesnochrześcijańskiej Hibernie (starożytna nazwa Irlandii) ma wiele wspólnego z religijno-kulturowym klimatem terenów Syrii, Mezopotamii i Armenii⁸. Wskazywałam nie tyle na bezpośrednie nawiązania, ile na bardzo bliski klimat duchowy, tych – tak przecież odległych od siebie – krain. Obie, zarówno Irlandia jak Armenia, stworzyły wielkie kultury świata chrześcijańskiego, ukształtowały wyjątkowe oblicza chrześcijaństwa, ale także sztuki, architektury i literatury, mimo że same te państwa znalazły się poza granicami Cesarstwa⁹.

Dowodzenie bliskich relacji kulturowych między Irlandią a syryjskim Wschodem może mieć jedynie pośredni charakter, odbywać się poprzez wskazanie na podobny klimat i wspólne źródła nauczania. Należy zwrócić szczególną uwagę na kilka kwestii – przedchrześcijańskie podłoże obu kultur; gnostycko bądź niekiedy hermetyczno-judaistyczny charakter pewnych ich aspektów; typ monastycyzmu; możliwą inspirację dla szkół monastycznych Irlandii w syryjsko-perskiej szkole w Nisibis; wpływ nauk i piśmiennictwa Teodora z Mopsuestii na piśmiennictwo Irlandii; rolę syryjskiego Diatessaronu w pewnych aspektach sztuki manuskryptowej Irlandii.

W religijnym podłożu syryjskiego chrześcijańskiego Wschodu mieszały się liczne nurty pogańskie, m.in. mądrość Chaldejczyków oraz Sabianów z Harrānu¹⁰. Przejawem tego jest m.in. waga czynnika astronomii w pismach chrześcijańskiego, syryjskiego pisarza,

⁷ H. Richardson, *Observations on Christian art in Early Ireland, Georgia and Armenia*, [w:] *Ireland and Insular art, A.D. 500–1200*, ed. W. Ryan, Dublin 1987, s. 129–137.

⁸ R. Bulas, *Symbole pogańskie...*, s. 209–214.

⁹ Na temat armeńskiej kultury, religii i sztuki por. „Vox Patrum” 21, 2001, t. XL-XLI; K. Stopka, *Armenia Christiana. Unionistyczna polityka Konstantynopola i Rzymu a tożsamość chrześcijaństwa ormiańskiego (IV–XV w.)*, Kraków 2002.

¹⁰ Por. H.J.W. Drijvers, *The persistence of pagan cults and practices in Christian Syria*, [w:] *East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period*, ed. N.G. Garsoïan, Washington 1982, s. 35–43; R.M. Grant, *Jewish Christianity at Antioch in the second century*, „Recherches de Science Religieuse” [dalej: RSR] 1972, t. LX, s. 97–108. Mądrość astronomiczno-hermetyczna Harrānu została przekazana Europie poprzez Arabów. Por. N. Pigulewska, *Kultura syryjska we wczesnym średniowieczu*, Warszawa 1989, s. 191, przyp. 2; J.B. Segal, *The Sabian mysteries. The planet cult of ancient Harran*, [w:] *Vanished Civilisations*, ed. E. Bacon, London 1963, s. 201–220.

uczonego, filozofa i poety Bardesanesa (II w.). Urodzony blisko Edessy, czytał on księgi Chadejczyków i poznał ich wiedzę astronomiczną¹¹. Dziś pisze się zaś o dużej wiedzy astronomicznej także w klasztorach Irlandii¹².

Kultura Syrii i Górnej Mezopotamii odegrały szczególną rolę w historii późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa, w relacjach między Cesarstwem Bizantyjskim i imperium Sasanidów, w dysputach religijnych toczących się od wieku IV do VI i w schizmie w Kościele¹³. W religijności chrześcijańskich mieszkańców Syrii w okresie między wiekiem II a V wyrażały się różne tendencje – od gnostycyzmu w wieku II do nestorianizmu w wieku V. Wyraźnie gnostycko-judaistyczny charakter miały najstarsze źródła chrześcijaństwa syryjskiego (*Akta Tomasza, Ody Salomona*)¹⁴. Wspomniany wyżej Bardesanes, Part, nazywany „ostatnim gnostykiem”, mimo że ochrzczony, pozostawał także pod wpływami judaizmu¹⁵. Jego hymny prawdopodobnie inspirowały Efrema Syryjczyka, w myśli którego pojawiają się elementy hermetyczne¹⁶. Inny pisarz syryjski, perski mędrzec Afrahat, w swojej pracy posługiwał się metodami pochodzącymi ze szkół żydowskich oraz „nieustannie zwracał się

¹¹ Z jego dzieła pt. *Księga praw krajów* dowiadujemy się, że znał koncepcje siedmiu planet rządzących światem. Por. J. Daniéλου, *Le mauvais gouvernement du monde d'après la gnosticisme*, [w:] *Le origini dello gnosticismo. Colloquio de messina 13-18 Aprile 1966*, ed. U. Bianchi, Leiden 1970, s. 451. Na temat postaci Bardesanesa por. N.W. Pigulewska, *op. cit.*, s. 133-141; H.J.W. Drijvers, *Bardasain of Edessa*, Assen 1966.

¹² Por. M. Smyth, *Understanding the Universe in seventh-century in Ireland*, Woodbridge 1996.

¹³ Por. T. Gołgowski, *Górna Mezopotamia w okresie późnego antyku*, [w:] *Sympozja Kazimierskie poświęcone kulturze świata późnego antyku i wczesnego chrześcijaństwa*, red. B. Iwazskiewicz-Wronikowska i D. Próchniak, Lublin 2001, s. 171-185.

¹⁴ Por. A.F.J. Kilijn, *Early Syriac Christianity – Gnostic?* [w:] *Le origini dello gnosticismo...*, s. 575-582; A. Vóðbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient. A contribution to the History of culture in the Near East*, vol. I: *A contribution to the History of Culture in the Near East*, Louvain 1958, s. 62-83.

¹⁵ O hermetycznym gnostycyzmie Bardesanesa, jego teologii, kosmologii, eschatologii i antropologii, na tle prądów wieku II por. H.J.W. Drijvers, *Bardaisan of Edessa and the hermetica. The Aramaic philosopher and the philosophy of his time*, [w:] *idem, East of Antioch. Studies in Early Syriac Christianity*, London 1984, s. 190-210.

¹⁶ Por. N.W. Pigulewska, *op. cit.*, s. 140. O elementach gnostyckich i judaistycznych w hymnach Efrema por. N. Séd, *Les Hymnes sur le Paradis de Saint Ephrem et les traditions juives*, „Le Muséon” 1968, t. LXXXI, s. 455-501.

ku judaizmowi¹⁷. Też H. Hilary Richardson o armeńsko-gruzińskim pochodzeniu idei krzyża celtyckiego wydaje się potwierdzać fakt, że także w Armenii były popularne zarówno judaistyczne apokryfy, jak i teksty gnostyckie¹⁸. Tam też znalazły schronienie ważne dla chrześcijaństwa syryjskiego i nestorianizmu postaci – Bardesanes, Ibas i Teodor z Mopsuestii¹⁹. Na silny czynnik starotestamentowy oraz hermetyczny wydzźwięk idei krzyża celtyckiego wskazywałam także w swojej pracy²⁰.

Wspólną cechą Irlandii i terenów pozostających pod wpływami szkół w Edessie i Nisibis był charakter ich monastycyzmu. Monastycyzm wschodnich rubieży Cesarstwa oparty był – jak pisze A. Vööbus – na „mezopotamskich i syryjskich prototypach”, a także na „ukrytych skłonnościach ku chrześcijaństwu w Persji”²¹. Wskazuje także na bliskie relacje między syryjskim monastycyzmem a szkołami w Armenii. Tam, na granicy Armenii znajdował się klasztor „błogosławionego Barsaumy”, późniejszego biskupa Nisibis²². Szczególne znaczenie w omawianym okresie miały „szkoła Persów” w Edessie i szkoła w Nisibis leżąca po stronie perskiej²³. Były one zdominowane przez nestoriańską i antiocheńską egzege-

¹⁷ Por. N.W. Pigulewska, *op. cit.*, s. 141–146; J. Neusner, *Aphrahat and Judaism. The Christian-Jewish argument in fourth-century Iran*, Leiden 1971.

¹⁸ Por. R.W. Thomas, *The Maccabees in early Armenian historiography*, „The Journal of Theological Studies” [dalej: JTS] 1975, vol. XXVI, s. 341; L. Leloir, *Interdépendance et interindépendance des littératures syriaque, arménienne et géorgienne*, [w:] *Orientalia Christiana Analecta 221. III Sympozjum Syriacum 1980. Les contacts du monde syriaque avec les autres cultures*, Roma 1983, s. 119–134; G.R. Cardona, *Sur le gnosticisme en Arménie: Les Livres d'Adam*, [w:] *Le origini dello gnosticismo...*, s. 645–648; R.W. Thomas, *An Armenian List of Heresies*, JTS, 1965, vol. XVI, s. 358–367.

¹⁹ Bardesanes za panowania Karakalli schronił się w Armenii, gdzie – jak informuje „armeński Herodot” Mojżesz z Choremu – napisał po syryjsku historię królów armeńskich. Por. N.W. Pigulewska, *op. cit.*, s. 134.

²⁰ R. Bulas, *Symbole pogańskie...*, s. 204–220.

²¹ A. Vööbus, *History of Asceticism in the Syrian Orient. A contribution to the History of culture in the Near East*, vol. II: *Early monasticism in Mesopotamia and Syria*, Louvain 1960, s. 111, 131, 294.

²² *Ibidem*, s. 200.

²³ O spotkaniu judaizmu, Persji, Armenii i Mezopotamii w szkole edeskiej pisze H.J. Drijvers, *East of Antioch. Forces and Structures in the Development of Early Syriac Theology*, [w:] *idem, East of Antioch...*, s. 1–27. Syryjsko-perskie szkoły opisuje także Pigulewska (*op. cit.*, s. 66–101). Por. J.L. McKenzie, *Annotations on the chrystology of Theodor of Mopsuestia*, „Theological Studie” 1958, vol. XIX, s. 346.

zę. Decydującą w niej rolę odegrał Teodor z Mopsuestii, przedstawiciel szkoły w Antiochii, „ojciec nestorianizmu”. Antiocheńska egzegeza oraz pisma Teodora nadały także szczególny rys egzegezie wyspiarskiej, a irlandzkiej w szczególności. Ze szkołami w Edessie i Nisibis związani byli Ibas, biskup Edessy i jego uczeń Barsauma oraz Narsaj – zwolennicy nestorianizmu i Teodora²⁴. Biskup Ibas, przebywając na wygnaniu w Armenii, w związku z kontrowersją wokół pism Teodora napisał list w jego obronie i przełożył jego dzieła na język syryjski²⁵. Zwolennikiem szkoły antiocheńskiej oraz nestoriańskiej szkoły w Nisibis był także popularny w Irlandii Kasjodor²⁶, który znał prawdopodobnie Statut szkoły w Nisibis²⁷.

O bliskich duchowych związkach Irlandii ze szkołami i kulturą Syrii świadczą także historyczne i doktrynalne związki między nestorianizmem a pelagianizmem. Sam Pelagiusz (Bryt lub Irlandczyk) niewątpliwie miał kontakty z nauką Teodora. Koncepcja tego ostatniego dotycząca wolnej woli i grzechu pierworodnego miała wpływ na jego doktrynę. Pisma i myśl Teodora, a wraz z nim egzegeza antiocheńska, dotarły do Irlandii²⁸ – jak uważa M. McNamara

²⁴ Na temat szkoły w Nisibis oraz roli Barsaumy w szerzeniu chrześcijaństwa w Persji w wieku V por. S. Gero, *Barsauma of Nisibis and Persian Christianity in the fifth century*, [w:] *Corpus scriptorum christianorum orientalem*, vol. LXIII, Lovanii 1981; N.W. Pigulewska, *op. cit.*, s. 67–73, 232–233; F. Decret, *Les conséquences sur le christianisme en Perse de l'affrontement des empires romain et sassanide. De Shâpûr I er à Yazdard I er*, „Recherches Augustiniennes” 1979, t. XIV, s. 91–152.

²⁵ *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, Poznań 1971, s. 369.

²⁶ Kasjodor, zakładając szkołę Vivarium, wzorował się na podręcznikach napisanych dla uczniów szkoły w Nisibis, z którymi zapoznał się podczas swego pobytu w Konstantynopolu ok. roku 538. Por. P. Riché, *op. cit.*, s. 174–180; R. Macina, *Cassiodore et L'école de Nisibis. Contribution à l'étude de la culture chrétienne orientale à l'aube du Moyen Âge*, „Le Muséon” 1982, t. XCV, s. 131–166.

²⁷ Statut świętej szkoły miasta Nisibis w tłumaczeniu z syryjskiego R.G. Ryłowej por. N. Pigulewska, *op. cit.*, s. 101–120.

²⁸ Na temat wpływów Teodora i egzegezy antiocheńskiej na irlandzkie piśmiennictwo por. M. McNamara, *Psalter Text and Psalter Study in the Early Irish Church (A. D. 600–1200)*, „Proceedings of the Royal Irish Academy” 1973, vol. LXXIII, Section C, s. 201–276 (*The Influence of Theodore of Mopsuestia on Irish Exegesis*, s. 255–257); M.L. Laistner, *Antiochene Exegesis in Western Europe during the Middle Ages*, „The Harvard Theological Review” [dalej: HTR] 1947, vol. XLIX, s. 19–31; B. Bischoff, M. Lapidge, *Biblical Commentaries from the Canterbury School of Theodore and Hadrian*, Cambridge 1994, s. 14–37, 243–249 (*Antiochene Exegesis*). O wpływie Kasjodora oraz Teodora i egzegezy antiocheńskiej

– poprzez „pelagiańskie kanały”²⁹. Nadto pisma Teodora, mimo po-
 tępienia jego nauk po śmierci autora, w związku z rozprzestrzenia-
 niem się nestorianizmu, nie traciły na popularności do wieku VIII ani
 w Hiszpanii³⁰, ani na Wyspach Brytyjskich³¹. Popularność egzege-
 zy i katechez Teodora z Mopsuestii zarówno w Irlandii, jak i Syrii
 świadczy dobitnie o wspólnym, syryjsko-perskim pochodzeniu du-
 chowości syryjskiego i iryjskiego chrześcijaństwa. Postać Teodora jest
 równie ważna dla Kościoła w Irlandii, jak w Syrii i Armenii. Popula-
 ryzatorem Teodora był Eznik z Kołb, autor pierwszego oryginalnego
 dzieła w języku armeńskim³². Obaj oni należą też do wąskiego gro-
 na pisarzy chrześcijańskich wzmiankujących o zurwanizmie³³.

na iryjskie psalmy por. M. McNamara, *op. cit.*, s. 201–277; P. Ó Néill, *The Old-Irish treatise on the Psalter and its Hiberno-Latin background*, „Ériu” 1979, vol. XXX, s. 149–164; M. McNamara, *Celtic Scriptures: Text and Commentaries*, [w:] *Introduction to Celtic Christianity*, ed. J.P. Mackey, Edynburg 1989, s. 414–440; R.L. Ramsay, *Theodore of Mopsuestia and St. Columban on the Psalms*, „Zeitschrift für celtische Philologie” [dalej: ZCP] 1912, Bd. VIII, s. 421–451; *idem*, *Theodore of Mopsuestia in England and Ireland*, ZCP, 1912, Bd. VIII, s. 452–497; C. Stancliffe, *Early «Irish» Biblical Exegesis*, „Studia Patristica” 1975, vol. XII, s. 361–370; B. Bischoff, *Werdepunkte in der Geschichte der lateinischen Exegese im Frühmittelalter*, „Sacris Erudiri” 1954, vol. VI, s. 189–279.

²⁹ M. McNamara (*The Bible in Irish Spirituality*, [w:] *Irish Spirituality*, ed. M. Maher, Dublin 1981, s. 33–46) pisze: „Antiochene influence seems to have principally through Pelagian channels – in the form of a Latin translation and adaptation of Theodore’s commentary on the Psalms and through the commentaries of Pelagius on the epistles of St. Paul...”

³⁰ W wieku VIII Hiszpania była ciągle pod wpływami chrystologii nestorian i pism Teodora. Por. M.L. Laistner, *Antiochene exegesis in Western Europe during the Middle Ages*, HTR, 1947, vol. XL, s. 19–31. O wpływie katechez liturgicznych Teodora w północnej Afryce i w Hiszpanii por. J. Quasten, *Theodore of Mopsuestia on the exorcism of the Cilicium*, HTR, 1942, vol. XXXV, s. 209–219. Również Junilius Africanus (ok. 542), tłumacząc pisma Persa Pawła z Nisibis posługuje się metodą egzegetyczną Teodora z Mopsuestii. Por. M. McNamara, *Psalter Text...*, s. 256.

³¹ Por. D. Dumville, *Late Seventh- or Eighth- Century Evidence for the British Transmission of Pelagius*, „Cambrian Medieval Celtic Studies” [dalej: CMCS] 1985, vol. X, s. 39–53.

³² L. Van Rompay, *Eznik de Kołb et Théodore de Mopsueste*, „Orientalia Lovaniensia Periodica” 1984, vol. XV, s. 159–174; M. Starowieyski, *Pisma wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa Wschodu*, Warszawa 1999, s. 69–70.

³³ M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. II, Warszawa 1994, s. 204, przyp. 11; J.F. Dowsett, *On Eznik Refutation of the Chaldean Astrologers*, „Revue des Études Arméniennes” [dalej: REArm] 1969, t. VI, s. 45–65. Na temat wzmianek o zurwanizmie u Teodora, Eznika, Hipolita, św. Bazylego, Plutarcha i Psellusa, por. R.C. Zaehner, *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*, New York 1972,

Jednym z przejawów związków Irlandii z regionem syryjsko-perskim są miniatury *Diatessaronu* Tacjana, którego naśladownictwo w irlandzkim *Book of Durrow* wykazał Carl Nordenfalk³⁴. *Diatessaron* Tacjana był w Armenii popularny do wieku XVI, kiedy to biskup Stefanos podarował go papieżowi Pawłowi III, do którego przybył z misją. Był to *Diatessaron*, zwany dziś florenckim³⁵. M. Schapiro wykazuje, że miniatury florenckiego *Diatessaronu* pochodzą z różnych epok (od roku 500 do wieku XIII) i wykazują wpływy orientalne, syro-mezopotamskiej ikonografii wieku XIII oraz silne oddziaływanie armeńskich prac XI–XII w.³⁶

Temat relacji kulturowych między Irlandią a syryjskim Wschodem jest nadal otwarty. Rośnie jednak liczba przesłanek o charakterze pośrednim. Dotyczą one głównie sztuki, wzorców estetycznych i charakteru religijności wyrażonej w przedmiotach kultu³⁷.

RYSZARDA MARIA BULAS

Ireland and the religious culture of Syria in the early Middle Ages

The author presents a thesis about the religious and artistic associations of Ireland and Syrian culture in the Early Middle Ages. Refers to the scientists, who also it suggest. Indicates the number of elements providing a close spiritual similarities between Ireland and Syria. Both in Ireland and Syria, was a strong factor

i Psellusa, por. R.C. Zaehner, *Zurvan. A Zoroastrian Dilemma*, New York 1972, s. 447–450.

³⁴ Por. C. Nordenfalk, *Before the Book of Durrow*, „Acta Archaeologica” 1947, vol. XVIII, s. 157–169; idem, *An Illustrated Diatessaron*, „The Art Bulletin” [dalej: AB] 1968, vol. L, s. 119–130; M. Schapiro and Seminar, *The Miniatures of the Florence Diatessaron (Laurentian MS Or. 81): Their Place in Late Medieval Art and Supposed Connection with Early Christian and Insular Art*, AB, 1973, vol. XII, s. 494–531; J. Guilmain, *A note on the arabesques in the Diatessaron Florence*, *Bibl. Laur. Orient.* 81, AB, 1973, vol. XV, s. 38–39.

³⁵ M. Schapiro and Seminar, *op. cit.*, s. 530.

³⁶ *Ibidem*, s. 530–531.

³⁷ Por. R. Bulas, *Irlandia a Bizancjum. Ikonografia „Trzech hebrajczyków w piecu ognistym” na krzyżach celtyckich*, „Vox Patrum” 28, 2008, t. LII, s. 61–76; eadem, *Irlandia a Syria. Krzyże celtyckie i grobowce Edessy* [w druku].

in the impact of pre-Christian religion on the beginnings of Christianity. Over a hundred years druidic Ireland became Christian Ireland. Over the next hundred years, created a culture of monasticism, which, in comparison with continental Europe – science flourished. The old Celtic religion and knowledge of the predecessors of Christianity lay at the root of the high level of education in the monasteries. Today we know that the first Irish monks were trained by the Christianized Druids. Knowledge and learning were an intrinsic part of life in Ireland, both as part of the ascetic ideals of monasteries. We know today about the great knowledge of astronomy in the monasteries of Ireland. Also on the Syrian-East, Gnostic Christianity, mingled with pagan tendencies (such as the wisdom of the Chaldeans, and astronomical and hermetic knowledge of Sabians of Harran). One manifestation of these effects was such an important factor in astronomy in the writings of the Syrian Christian writer Bardesanes (second century). He was born near Edessa, read Chaldeans books and got to know their knowledge of astronomy. Although baptized, he was influenced by the wisdom of the Chaldeans and Judaism.

Judaic Gnosticism is another common element linking the two cultures. Irish literature, was under the influence of Old Testament apocrypha. According to the author, also the idea of Celtic crosses has Gnostic or even hermetic character. Syrian culture in the early stages was just Judaic-Gnostic character. Bardesanes was named “last Gnostic”. His hymns had an impact even on Ephrem the Syrian. Another Syrian writer Aphrahat (c. 260–c. 345), “Persian sage”, used the method derived from Jewish schools, and inclined to Judaism in his exegetical work.

In the late antique period, special role played, “the school of the Persians in Edessa and the school in Nisibis, lying on the side of the Persian”. They were dominated by Nestorian and Antiochean exegesis. The decisive role played in it Theodore of Mopsuestia (350–428), the “father of Nestorianism”, bishop of Mopsuestia. Theodore’s exegesis and the letter also gave a special feature of insular exegesis, and the Irish in particular. Theodore was popular in the distant Anglo-Saxon Britain and Ireland, because of the similarity of his teachings to some aspects of Pelagianism.

Common element was the character of monasticism in Ireland and the areas under the influence of schools in the Syrian Edessa and Persian Nisibis. Type the famous school in the Persian Nisibis could be known by the Irish monks reception letters Cassiodorus, who knew the Statute of school in Nisibis. Carl Nordenfalk proved also the influence of the Syrian Diatessaron on the Irish early medieval illumination (*Book of Durrow*). Diatessaron was the oldest collection (about 170 century) of the Four Gospels arranged in a continuous narrative, by Tatian, writer of Persian origin.

